

УЧИТЕЛЬ, ЛИЦАР НАУКИ

ДО 110 - РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-СЕЛЕКЦІОНЕРА

Г.С. МОКАНА

М.В. РОЇК,
академік УААН

Тріумфом вітчизняної науки, справжньою революцією у вирощуванні диво-культури стало створення й доведення до виробничого використання однонасінних сортів цукрових буряків. Цим маємо завдячувати, насамперед, селекціонерам О.К. Коломієць, О.В. Попову та Г.С. Мокану. Останньому - Григорію Семеновичу Мокану в цьому році виповнюється 110 років від дня народження. Редакція «ЦБ» звернулася до академіка М. В. Роїка, який, як відомо, пройшов наукову школу Г.С. Мокана, із пропозицією поділитися спогадами про визначного українського селекціонера. Вміщуємо нотатки Миколи Володимировича Роїка.

...Так склалось, що моя наукова біографія, перші самостійні наукові напрацювання, що в майбутньому стали основою фундаментальних досліджень, відбувалися саме в Ялтушківському селекційному пункті, де я в 1980 році, як молодий кандидат наук, почав працювати під безпосереднім керівництвом Г.С. Мокана.

Майже 10 років трудився з ним пліч-о-пліч, а потім за його ж рекомендацією обійняв посаду завідувача відділом селекції, яку він займав багато років. І коли тепер думаю про перші самостійні наукові праці, своїх учителів і наставників, їх науковий подвиг, завжди з приємністю, теплотою й вдячністю згадую Г.С. Мокана, нашу багаторічну співпрацю, спілкування й дискусії, що нерідко наштовхували на нові ідеї, стали в майбутньому добрим підґрунтям для моїх фундаментальних праць.

Хто такий Мокан? Людина виняткового дослідницького таланту й честі, до самозабуття віддана сільськогосподарській науці. Характерними рисами його природи були: глибоке пошанування своїх учителів, щирість у ставленні до людей, із якими працював і спілкувався, чесне ставлення до науки. Такими працівниками може пишатися будь-яка наукова установа.

Народився Григорій Семенович у 1899 році в селі Байрамчі Бессарабської губернії (нині с. Миколаївка, Одеська область) в багатодітній сім'ї (20 дітей) селянина-бідняка. Батько й матір, яких він завжди згадував із ве-

ликою любов'ю й шанобливістю, доклали усіх зусиль, щоб улаштувати обдарованого до наук хлопця, 8-у дитину сім'ї, в Уманське середнє училище землеробства й садівництва.

Важко довелося виживати бессарабському студенту, оскільки після приєднання Бессарабії до Румунії, він залишився без зв'язків і підтримки сім'ї. Але потяг до знань узяв гору і Г.С. Мокан успішно закінчив навчання. У 1920 році Мокан – вже агроном. Того ж року він вступає на однорічні Вищі курси селекції та насінництва в м. Києві. Після їх закінчення працює на колишній Ситковецькій станції, де й почав селекційну діяльність (1921 р.). Продовжив її на Удичській і Немерчанській станціях під керівництвом Е. Заленського. Тут він уперше познайомився з Л.І. Федоровичем, із яким плідно працював на Немерчанській станції і Ялтушківському селекційному пункті. В 1934 році вони провели свій перший селекційний пошук однонасінних форм цукрових буряків. Було знайдено понад сто рослин із різним ступенем однонасінності - кожен клубочок на вагу золота – в подальшому ці форми стали вихідними для селекції однонасінних цукрових буряків як у нашій країні, так і за її межами.

У 1935 р. Л.І. Федорович був призначений директором Ялтушківського селекційного пункту, який відновив свою науково-дослідну роботу після шестирічної перерви. Відділ селекції Немерчанської станції у повному складі і з усіма селекційними матеріалами був переведений у Ялтушків. Туди ж надійшли й однонасінні матеріали, що їх зібрав Л.І. Федорович і Г.С. Мокан. Необхідно підкреслити: на початку Великої Вітчизняної війни на Ялтушківському селекційному пункті практично було завершено створення однонасінної форми цукрових буряків і розпочато роботи по створенню сортів на її основі.

В повоєнні роки на Ялтушківській землі доля звела Г. С. Мокана ще з однією одержимою людиною - О. В. Поповим. Це й поклато початок плідній багаторічній натхненній праці вчених, реформаторів, «фантазерів», що об'єднали свої зусилля, таланти й працьовитість, аби створити в селекції цукрових буряків велике небачене чудо – однонасінні цукрові буряки, які можна вирощувати без затрат ручної праці.

Неважко уявити яким був у першу повсюдну весну Ялтушківський селек-

Г.С. Мокан

ційний пункт – розруха, повна відсутність засобів виробництва. Німці, відступаючи, вигребли геть усе елітне насіння, разом із його документацією. Але це не зупинило О. В. Попова і Г. С. Мокана, які вирішили відновити перервані дослідження. Особливо зацікавили ентузіастів дві невеличкі торбинки із сумішшю залишків одноросткового насіння цукрових буряків, у яких, за свідченням завідувача складом Василя Гавриловича Горошка, випадково збереглися зразки насіння одноросткових матеріалів, створених Л.І. Федоровичем і...Г.С. Моканом ще у 30-і роки. Оце вдача!

Тільки радість виявилась передчасною. Насіння було знеособлене. Маючи таку кількість одноросткової форми цукрових буряків, довелося у якості вихідного селекційного матеріалу використовувати не тільки однонасінні форми немерчанського походження, а заново організувати пошук рослин з одноростковими клубочками серед насінників станційної еліти.

Доброю підмогою стали вихідні матеріали - 30 кг насіння однонасінних цукрових буряків, які в 1946 році надала О.К. Коломієць із Білоцерківської ДСС. Але висівне насіння дало хирляві, зовсім не придатні у виробництві рослини й дуже низько врожайність коренеплодів, що містили лише 13-14% цукру. Давалися ознаки слабкий сортовий склад сільськогосподарських культур, слабка технічна база, брак фінансів і вихідних матеріалів із селекції, поширеність хвороб рослин. І не дивно. В СРСР тривалий час під забороною був навіть інцухт, як метод селекції, у всякому разі, не заохочувався. З точки зору лисенківців і сама ідея була приречена на невдачу. Але діяльна натура Мокана, який добре знав класичну генетику, яку він опанував на Ви-

щик селекційних курсах задовго до часів "генетичної інквізиції", ніколи не зупинялась перед невдачами й труднощами, а щоразу знаходила шляхи для їх подолання. Так було й на цей раз.

Відмітною рисою в роботі українських селекціонерів тих часів було те, що індивідуальний добір здійснювався, за словами О.К. Коломієць, "не тільки по корисних ознаках буряка першого року життя (врожай, цукристість, нецвітущість, стійкість проти хвороб), але й за ознаками насінників. Особливу увагу звернуто на крупність плодів і насіння, на високу енергію схожості, на насіннепродуктивність і стислі строки дозрівання насіння".

Використовуючи різні методи селекції, Г.С.Мокан у співпраці з іншими селекціонерами з року в рік покращували господарсько-цінні ознаки (масу, цукристість і одноростковість). У результаті в 1955 році був сформований перший одноростковий сорт, який уже в 1958 році одержав путівку в життя. Цей перший одноростковий сорт дістав назву Ялтушківський однонасінний.

Крім прямого використання у виробництві однонасінного буряка стояло завдання: створити його високопродуктивні гібриди з багатонасінним. Подальші пошуки, багаторазові схрещування кращих однонасінних матеріалів із багаторостковими сортами дали можливість ще вище підняти їх господарсько-цінні якості. Перший такий гібрид Г. С. Мокан і О. В. Попов створили у 1958 р. при співвідношенні компонентів схрещування: 83% однонасінного сорту Ялтушківського пункту і 17% сорту Рамонський 06 (Р06). У 1960 році новий сорт був районований під назвою Ялтушківський гібрид, ознаменував значний крок уперед на шляху розвитку буряківництва.

Але то була ще не остаточна перемога.

Далеко не всі знають, що Ялтушківський однонасінний і Ялтушківський гібрид, як і Білоцерківський однонасінний, хоча й були визнані придатними для вирощування у виробництві, але попервах були досить нестабільними. Спостерігалася велика строкатість за формою насінників, їх розвитком, ступінню однонасінності і рівномірністю розташування плодів на квітконосних пагонах, проявом фасціації та ін. Сорт Ялтушківський однонасінний поступався Білоцерківському однонасінному за ступінню однонасінності, проте суттєво перевищував його за врожайністю коренеплодів. Селекціонери розв'язали й ці "вузлики"—підняли господарсько-цінні якості нових сортів однонасінних цукрових буряків, довели їх "до кондиції", домоглися, щоб вони якнайкраще поєднали в собі добре виражені ознаки однонасінності, крупноплодності, високу енергію проростання й схожість на-

сіння, продуктивність, стійкість до хвороб та інше. При цьому замість традиційних методів селекції був розроблений і застосований новий метод - відбір коренеплодів за показником енергії їх росту та накопичення цукру. Широко проводилися схрещування між двома групами однонасінних селекційних матеріалів різного походження і відмінних за своїми біологічними й морфологічними ознаками. Відтак, їм вдалося відкрити новий вихідний матеріал із збагаченою спадковістю й підняти продуктивність однонасінних цукрових буряків за 15 років (1947-1962) на 25%.

Слідом за Білоцерківською ДСС і Ялтушківським селекційним пунктом у селекцію однонасінного цукрового буряка почали включатися й інші станції СРСР, а також ряд зарубіжних країн, що тією чи іншою мірою використовували як вихідні матеріали білоцерківські та ялтушківські однонасінні сорти.

У 1960 році за створення нової форми цукрових буряків, виведення й впровадження у виробництво високопродуктивних однонасінних сортів Григорій Семенович Мокан разом з іншими селекціонерами, що брали участь у розв'язанні цієї унікальної проблеми, був визнаний гідним найвищого в колишньому СРСР звання – звання лауреата Ленінської премії.

Г.С. Мокан був надзвичайно "плідний" селекціонер, що створив цілу низку сортів цукрових буряків. У чому секрет його успіху? В першу чергу - це величезна повсякденна напружена праця, високий професіоналізм і системність у роботі. Він часто повторював, що системність – це успіх, якщо в основу покладено раціональне ядро, і невдача – якщо в системі воно, ядро, відсутнє.

Навіть коли прийшли слава, почесні й наукове визнання, Григорій Семенович не став почитати на лаврах. Уже з 1962 року під його керівництвом у Ялтушках почалося створення поліплоїдних форм цукрових буряків. Через 10 років і з'явився Ялтушківський триплоїдний гібрид. З плином часу до нього додалася ще ціла низка сортів цукрових буряків - Ялтушківський однонасінний 30, Ялтушківський однонасінний 37 і 38, Ялтушківський полігібрид 32.

Тріумфом діяльності селекціонера Г.С. Мокана були 70-і роки ХХ століття, коли його сорти займали понад 50% всіх площ цукрових буряків у колишньому СРСР, тобто кожна друга ложка цукру мала Ялтушківське походження!

До глибокої старості трудився Григорій Семенович на селекційній ниві, щовесни висіваючи цілу галерею своїх насінників, які й донині продовжують його благородну справу.

АГРОІНФОРМАЦІЯ

НОВІ РЕГУЛЯТОРНІ АКТИ ДЛЯ БУРЯКОЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ

Як уже повідомлялось (ЦБ №2,2009), МінАП України розробляє проекти регуляторних актів на 2009 рік (законопроекти, проекти актів Президента та КМ України, наказів міністерства). У другому півріччі, зокрема, буде розроблено: законопроект "Про ґрунти та їх родючість". Законопроект встановлює основні принципи державної політики, правові основи діяльності органів державної влади, юридичних і фізичних осіб з метою раціонального і ощадливого використання ґрунтів, збереження їх якості і родючості, що, як найважливіша властивість ґрунту потребує особливої охорони держави; Проекти постанов Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення державного технічного огляду тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів, „Про затвердження платних послуг, які можуть надаватися державними інспекціями захисту рослин" (Мета - своєчасне обстеження сільськогосподарських та інших угідь, посівів, насаджень, рослинності закритого ґрунту, прогнози щодо виявлення і своєчасного інформування про наявність і розвиток шкідників та хвороб рослин, а також бур'янів; забезпечення аналітичних досліджень з відповідності вимогам сертифікатів якості засобів захисту рослин, у тому числі пестицидів, які завозяться в Україну, а також додержання регламентів їх застосування), "Про створення Єдиного державного реєстру тварин" (у місячний термін після прийняття ЗУ «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин»), проект наказів Мінагрополітики: "Про затвердження інструкції запровадження, скасування карантинного режиму та фітосанітарних заходів в регульованій та карантинній зоні" та ін.

Ряд законопроектів передбачає й подальше врегулювання бурякоцукрової галузі. Так, у липні заплановано подати законопроект змін до статті 9 Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" (щодо запровадження ліцензування оптової торгівлі цукром); у грудні 2009 - проект постанови КМ України "Про державне регулювання виробництва цукру у період з 1 вересня 2010 р. до 1 вересня 2011 р." (на виконання Закону України "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру").